

खण्ड क विवाह

१. के कस्तो अवस्थामा पुरुष र महिलाबिच विवाह भएको मानिन्छ ?

- ❖ कुनै उत्सव, समारोह, औपचारिक वा अन्य कुनै कार्यबाट एक अर्कालाई पति पत्नीको रूपमा स्वीकार गरेमा विवाह भएको मानिन्छ ।
- ❖ पुरुषसँगको शारीरिक सम्पर्कबाट महिलाले गर्भधारण गरी शिशु जन्मिएमा त्यस्तो पुरुष र महिलाबिच स्वतः विवाह भएको मानिन्छ। (तर जबरजस्ती तथा हाडनाता करणीबाट, बहुविवाह कायम हुने, बिस वर्ष उमेर पूरा नभएकोबाट शिशु जन्मिएमा भने स्वतः विवाह भएको मानिँदैन ।)
- ❖ नेपालभित्र भए जिल्ला अदालत र नेपालबाहिर भए नेपालको राजदूतावास वा महावाणिज्य दूतावासमा गएर दर्ता गरेर पनि विवाह गर्न सकिन्छ ।
- ❖ कानूनी मान्यताका लागि विवाह सार्वजनिक गर्नु वा गराउनु पर्दछ ।

२. के कस्तो अवस्थामा पुरुष र महिलाबिच विवाह हुन सक्छ ?

- ❖ एक अर्काको पतिपत्नीको रूपमा स्वीकार गर्न मन्जुर गरेको,
- ❖ हाडनाता करणीमा सजाय हुने नाताको नभएको, (तर, आफ्नो जातीय समुदाय वा कूलमा चली आएको चलनअनुसार विवाह गर्न हुने नाता सम्बन्धमा विवाह गर्न वा गराउन कुनै बाधा पर्ने छैन ।)
- ❖ दुवैको वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेको अवस्था नरहेको,
- ❖ दुवैको बिस वर्ष उमेर पूरा भएको ।

(१)

३. के कस्तो कुरा भुक्त्याई विवाह गरेमा विवाह बदर गराउन सक्छ?

- ❖ शरीरमा मानव रोग प्रतिरोधक क्षमता नष्ट गर्ने जीवाणु (एच.आई.भी) वा हेपाटाइटिस बी रहेको वा यस्तै प्रकृतिका निको नहुने कडा रोग लागेको,
- ❖ यौनाङ्ग नभएको, नपुङ्सक भएको वा सन्तान उत्पादन गर्ने क्षमता नभएको प्रमाणित भैसकेको,
- ❖ पूर्ण रूपमा बोलन वा सुन्न नसक्ने, पूर्ण रूपमा दृष्टिविहीन रहेको,
- ❖ कुष्ठ रोगी भएको,
- ❖ होस ठेगानमा नरहेको,
- ❖ विवाह भैसकेको,
- ❖ गर्भवती भएको,
- ❖ नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा कसूरदार ठहरी अदालतबाट सजाय पाएको ।

तर, महिला गर्भवती भएमा वा निजबाट शिशु जन्मिएमा निजको मन्जुरी भएमा मात्र विवाह बदर हुन सक्नेछ ।

४. कस्तो विवाह भएको प्रारम्भदेखि नै अमान्य र स्वतः बदर हुने हुन्छ ?

- ❖ मन्जुरी नभई भएको विवाह,
- ❖ हाडनाता करणीमा सजाय हुने नाताका व्यक्तिहरूबिच भएको विवाह। (तर, आफ्नो जातीय समुदाय वा कूलमा चली आएको चलन अनुसार विवाह गर्न हुने नाता सम्बन्धमा भएको विवाह अमान्य र बदर हुदैन)
- ❖ बिस वर्ष उमेर पूरा नभई गरेको विवाह ।
- ❖ कानूनबमोजिम अंशवन्डा गरी भिन्न भएको अवस्थामा बाहेक विवाहित पुरुष वा महिलाले वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेको अवस्थामा गरेको अर्को विवाह ।

(२)

५. विवाह भई सकेका दम्पतिले विवाह दर्ता गर्नु पर्छ कि पर्दैन र कहाँ गर्ने ?

- ❖ विवाह भई सकेको छ भने पति तथा पत्नीले गाउँपालिका वा नगरपालिकाका प्रत्येक वडामा रहने स्थानीय पंजिकाधिकारी समक्ष निवेदन दिई आफ्नो विवाह दर्ता गराउनु पर्दछ ।
- ❖ नेपाल बाहिर बसोबास गरेका पति तथा पत्नीले नेपालको राजदूतवास वा महावाणिज्य दूतावासमा विवाह दर्ता गराउन सक्दछन् ।
- ❖ कुनै पुरुषसँगको शारीरिक सम्पर्कबाट महिलाले गर्भधारण गरी शिशु जन्मिएमा त्यस्तो पुरुष र महिलाबिच स्वतः विवाह भएको अवस्थामा पति र पत्नी दुवैले वा कुनै एक जनाले विवाह दर्ता गराउन निवेदन दिन सक्दछन् ।

६. विवाहित महिलाले कुन थर प्रयोग गर्न पाउँछ ?

- ❖ विवाहिता महिलाले विवाहपछि बाबु वा आमाले प्रयोग गरेको थर वा निजको पतिको थर वा दुवै थर प्रयोग गर्न सक्दछिन्।
- ❖ पतिको थर प्रयोग गरेकी महिलाको सम्बन्ध विच्छेद भएमा निजले चाहेमा निजको बाबु वा आमाले प्रयोग गरेको थर प्रयोग गर्न सक्दछिन् ।

७. कस्तो अवस्थामा पति पत्नी बिचको वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएको मानिन्छ ?

- ❖ विवाह बदर भएमा,
- ❖ पति पत्नीको सम्बन्ध विच्छेद भएमा,
- ❖ पत्नीले कानूनबमोजिम सम्बन्ध विच्छेद नहुँदै अर्को विवाह गरेमा।

८. पुरुष वा महिलाले कस्तो अवस्थामा पुनः विवाह गर्न सक्दछन् ?

- ❖ वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएमा,

- ❖ पति वा पत्नीको मृत्यु भएमा,
- ❖ पति वा पत्नीले कानूनबमोजिम अंशबन्डा गरी भिन्न भएमा ।

९. पुरुष र महिलाबिच विवाह भएपछि त्यसको परिणाम के हुन्छ ?

- ❖ पति र पत्नीको रूपमा रहेको मानिन्छ ।
- ❖ आपसी प्रेम र सद्भाव हुनु पर्दछ ।
- ❖ सँगै बसी पारिवारिक जीवन स्थापना गरी जीवनयापन गर्नु पर्दछ ।
- ❖ एक अर्कोलाई सहयोग, संरक्षण र सम्मान गर्नु पर्दछ ।
- ❖ समझदारीमा छुट्टै वासस्थान निर्धारण गरेकोमा बाहेक पत्नीको वासस्थान पतिको घरमा कायम भएको मानिन्छ ।
- ❖ सामान्य घर व्यवहारको काममा एक अर्कोको प्रतिनिधि रहेको मानिन्छ ।
- ❖ एक अर्कोलाई आफ्नो इज्जत र क्षमता अनुसार खान लगाउन तथा स्वास्थ्योपचारको व्यवस्था गर्नु वा गराउनु पर्दछ ।
- ❖ सम्पत्ति, आम्दानी तथा हैसियत अनुरूप आपसी सहमतिको आधारमा घर व्यवहार चलाउनु पर्दछ ।
- ❖ आफ्नो नाममा रहेको सम्पत्ति बिक्री वा अन्य तवरले हस्तान्तरण गर्दा एक अर्कोको मन्जुरी लिनु पर्दछ ।
- ❖ एक अर्कोलाई निजको सीप, योग्यता वा क्षमताअनुसारको पेशा, व्यवसाय वा काम गर्न रोक्न हुँदैन ।

१०. विवाह सम्बन्धी कुरामा कहिले र कहाँ नालिस दिन सक्छ ?

- ❖ कुनै काम कारबाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको मितिले तीन महिनाभित्र जिल्ला अदालतमा नालिस गर्न सक्दछन् ।

खण्ड ख सम्बन्ध विच्छेद

१. के कस्तो अवस्थामा पत्नीको मन्जुरी नभए पनि पतिले सम्बन्ध विच्छेद गर्न पाउँछ ?

- ❖ कानूनबमोजिम अंश लिई वा मानो छुट्टिई पति पत्नी भिन्न बसेको अवस्थामा बाहेक पत्नीले पतिको मन्जुरी नलिई लगातार तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयदेखि अलग बसेमा,
- ❖ पत्नीले पतिलाई खान लगाउन नदिएमा,
- ❖ पत्नीले पतिलाई घरबाट निकाला गरिदिएमा,
- ❖ पत्नीले पतिको अङ्गभङ्ग हुने वा अरू कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको कुनै काम वा जाल प्रपञ्च गरेमा,
- ❖ पत्नीले अन्य पुरुषसँग यौन सम्बन्ध राखेको ठहरेमा ।

२. के कस्तो अवस्थामा पतिको मन्जुरी नभए पनि पत्नीले सम्बन्ध विच्छेद गर्न पाउँछ ?

- ❖ कानून बमोजिम अंश लिई वा मानो छुट्टिई पति पत्नी भिन्न बसेको अवस्थामा बाहेक पतिले पत्नीको मन्जुरी नलिई लगातार तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयदेखि अलग बसेमा,
- ❖ पतिले पत्नीलाई खान लगाउन नदिएमा,
- ❖ पतिले पत्नीलाई घरबाट निकाला गरिदिएमा,
- ❖ पतिले पत्नीको अङ्ग भङ्ग हुने वा अरू कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको कुनै काम वा जाल प्रपञ्च गरेमा,
- ❖ पतिले अर्को विवाह गरेमा,
- ❖ पतिले अन्य महिलासँग यौन सम्बन्ध राखेको ठहरेमा,
- ❖ पतिले पत्नीलाई जबरजस्ती करणी गरेको ठहरेमा ।

३. कहिले र कसले पति र पत्नीको सम्बन्ध विच्छेद गरी दिन सक्छ?

- ❖ सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने पति वा पत्नीले जिल्ला अदालतमा निवेदन दिनु पर्दछ ।

(५)

- ❖ पति पत्नी दुवैले चाहेमा जहिलेसुकै पनि सम्बन्ध विच्छेद गर्न सक्दछन् ।
- ❖ मेलमिलाप नभएमा निवेदन परेको एक वर्षपछि जिल्ला अदालतले सम्बन्ध विच्छेद गराइदिन सक्दछ ।

४. पति र पत्नीको सम्बन्ध विच्छेद भएमा अंश पाउँछन्, पाउँदैनन् ?

- ❖ पतिको कारणबाट पति पत्नी बिच सम्बन्ध विच्छेद हुने अवस्थामा पत्नीले माग गरेमा अंश पाउँछिन् ।
- ❖ अंशवन्डा नहुँदै महिलाले अर्को विवाह गरेमा अंश पाउँदैनन् ।
- ❖ सम्बन्ध विच्छेद हुने पत्नीले अंश नलिई एकमुष्ट रकम वा वार्षिक वा मासिक रकम भराई लिन पाउँछिन् ।
- ❖ पतिको भन्दा पत्नीको आम्दानी बढी भएमा खाने लाउने खर्च दिनु पर्दैन ।

५. कानूनबमोजिम पति पत्नीको वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएकोमा निजहरूबाट जन्मिएको नाबालक (१८ बर्ष नपुगेका) कसको जिम्मामा रहन्छ ?

- ❖ सहमति भए सोहीबमोजिम,
- ❖ पाँच वर्ष उमेर पूरा नभएको नाबालक भए आमाले चाहेमा आमाको जिम्मा,
- ❖ पाँच वर्षभन्दा माथिको नाबालक भए आमाले अर्को विवाह गरेकोमा बाहेक निजले चाहेमा निजको जिम्मा,
- ❖ दश वर्ष उमेर पूरा गरिसकेको नाबालक भए नाबालकको रायबमोजिम,
- ❖ अन्य अवस्थामा बाबुको जिम्मा,
- ❖ हेरचाह र स्याहार सम्भार गर्दा आमाबाबुले आफ्नो आर्थिक

(६)

हैसियत र क्षमताअनुसार पालनपोषण, स्वास्थ्योपचार, शिक्षा, दीक्षा, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

६. सम्बन्ध विच्छेदका लागि कहिले र कहाँ नालिस दिन सक्दछन् ?

- ❖ कुनै काम कारबाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले मुद्दा गर्नु पर्ने कारण उत्पन्न भएको मितिले वा थाहा पाएको मितिले तीन महिनाभित्र जिल्ला अदालतमा नालिस गर्न सक्दछन् ।

खण्ड ग अंशबन्डा

१. अंशबन्डा गर्नुपर्ने व्यक्ति को को हुन् ?

- ❖ पति, पत्नी, बाबु, आमा, छोरा, छोरीले मात्र समान हिस्सामा बराबर अंश पाउँछन् ।
- ❖ अंशबन्डा गर्दाका बखत महिला अंशियार गर्भवती भएको र जन्मने शिशु अंशियार हुने भएमा त्यसरी जन्मने गर्भमा रहेको शिशुले समेत अंश पाउछ। जिउँदो शिशु नजन्मिएमा अन्य अंशियारले बराबरी बाँडी लिन पाउँछन् ।
- ❖ बाबुको पहिचान नभएका छोरा छोरीले आमाको सम्पत्तिबाट मात्र अंश पाउँछन् ।
- ❖ प्रकाश नगरी बाहिर राखेका पत्नीले वा निजबाट जन्मेका छोरा छोरीले पति वा बाबु मरेपछि अंशमा दाबी गर्न पाउँदैनन् ।
- ❖ सगोलमा बसेका दाजुभाइका छोरा छोरी वा पत्नीले आफ्ना बाबु वा पतिको भागबाट मात्र अंश पाउँछन् ।
- ❖ अंश नहुँदै पति वा बाबुआमा मरेमा निजले पाउने अंश निजका पत्नी वा छोरा, छोरीले पाउँछन् ।
- ❖ कुनै व्यक्तिको एकभन्दा बढी पत्नीहरू भएमा निजहरूले पतिको भागबाट मात्र अंश पाउँछन् ।

(७)

२. अंश लिई भिन्न हुन पाउने अवस्था के के हुन् ?

- ❖ सगोलको सम्पत्ति भएका पति, पत्नी, बाबु, आमा, छोरा, छोरीले पत्नी, पति, छोरा, छोरी, बाबु र आमालाई आफ्नो इज्जत आमदअनुसार खान लाउन दिन र आर्थिक हैसियत अनुसार शिक्षा र स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था गर्नु पर्दछ । सो दायित्व भएका व्यक्तिले त्यस्तो दायित्व पूरा नगरेमा अंशियारले आफ्नो अंश लिई भिन्न हुन सक्दछन्।
- ❖ विधवाले जहिलेसुकै आफ्नो अंश लिई भिन्न हुन सक्दछिन् । विधवाले अर्को विवाह गरेमा निजले अंशबापत पाएको सम्पत्ति अधिल्लो पतितर्फ छोरा छोरी भएमा त्यस्ता छोरा छोरीले र नभएमा निज आफैले लिन पाउँछिन् ।
- ❖ पति वा पत्नीले एक अर्कालाई घरबाट निकाला गरिदिएमा, शारीरिक वा मानसिक यातना दिएमा आफ्नो अंश लिई भिन्न हुन सक्दछन् ।

३. अंश छोडपत्र कसरी गर्न सक्छ ?

- ❖ कुनै अंशियारले आफ्नो अंश आंशिक रूपमा लिई वा नलिई वा अंश बापत केही नगदी वा जिन्सी मात्र लिई अंश छोडपत्र गर्न सक्दछन् ।
- ❖ अंश छोडपत्र गर्दा कुनै अंशियारको पति, पत्नी वा उमेर पुगेका छोरा, छोरी भएमा त्यस्ता पति, पत्नी वा छोरा, छोरीको मन्जुरी लिएर मात्र अंश छोडपत्र गर्न सक्दछन् ।
- ❖ नावालक अंशियारको अंश हक छोडपत्र गर्न सकिँदैन ।
- ❖ अंश छोडपत्र भएकोमा निजको अंशबन्डा भएसरह मानिन्छ ।
- ❖ अंश छोडपत्र गर्दा वा अंश बुझिलिनु पर्दा अंशियार आफैँ उपस्थित हुनु पर्दछ वा उपस्थित हुन नसके अधिकृत वारेस नियुक्ति गर्नु पर्दछ ।

(८)

४. कस्तो सम्पत्ति अंशबन्डा हुन्छ ?

- ❖ सगोलको सम्पत्ति र सगोलको ऋण मात्र अंशबन्डा हुन्छ ।
- ❖ निजी सम्पत्ति आफूखुसी गर्न पाउँछन् र बन्डा लाग्दैन ।
- ❖ अंशबन्डा र अंश छोडपत्र गर्दा त्यस्तो लिखत मालपोत कार्यालयबाट पारित गर्नु पर्छ ।

५. कस्तो सम्पत्तिलाई सगोलको सम्पत्ति मानिन्छ ?

- ❖ पुर्यौलीबाट प्राप्त सम्पत्ति,
- ❖ निजी सम्पत्तिबाहेक अंशियारको नाममा रहेको अन्य सम्पत्ति,
- ❖ अंशियारले सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार, व्यवसायबाट आर्जन गरेको वा सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति,
- ❖ कानूनबमोजिम भिन्न भएकोमा बाहेक पति वा पत्नीले कमाएको वा त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति पति वा पत्नीको सगोलको सम्पत्ति हुन्छ,
- ❖ बाबु आमा र छोरा छोरीबिच अंशबन्डा गर्ने प्रयोजनको लागि बाबुआमाले आर्जन गरेको सम्पत्ति ।

६. कस्तो सम्पत्तिलाई निजी सम्पत्ति मानिन्छ ?

- ❖ आफ्नो ज्ञान, सीप वा प्रयासबाट आर्जन गरेको सम्पत्ति,
- ❖ दान, बकस वा अपुताली स्वरूप प्राप्त गरेको सम्पत्ति,
- ❖ चिड्वा वा उपहार स्वरूप प्राप्त गरेको सम्पत्ति,
- ❖ पारिश्रमिक, उपदान, निवृत्तभरण, उपचार खर्च, सञ्चय कोष, बीमा वा अन्य सामाजिक सुरक्षणबापत प्राप्त गरेको सम्पत्ति,
- ❖ बौद्धिक सम्पत्ति वा रोयल्टी स्वरूप प्राप्त गरेको सम्पत्ति,
- ❖ कानूनबमोजिम मानो छुट्टिई भिन्न बसेको अवस्थामा वा त्यसरी मानो नछुट्टिए पनि खति उपति आफ्नो आफ्नो गरी खानु बस्नु गरेको अवस्थामा जुनसुकै तवरले प्राप्त गरेको सम्पत्ति,
- ❖ महिलाले विवाह पूर्व आर्जन गरेको, प्राप्त गरेको वा विवाह

- हुँदाका बखत माइतीबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति वा त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति,
- ❖ महिलालाई पति वा पतितर्फका सबै अंशियारहरूको मन्जुरीले निजको एकलौटी हक हुने गरी लिखत गरी दिएको वा पति तर्फका नातेदार वा इष्टमित्रबाट प्राप्त चल वा अचल सम्पत्ति र त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति,

खण्ड घ अपुताली

१. अपुताली भनेको के हो ?

- ❖ कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएमा निजको ऋण, धन र सम्पत्तिसम्बन्धी दायित्व र अधिकार कानूनबमोजिम हकवालामा सर्ने कार्यलाई अपुताली भनिन्छ ।

२. अपुताली कहिलेबाट खुला हुन्छ ?

- ❖ कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएमा निजको अपुताली खुला भएको मानिन्छ ।

३. अपुताली कसले पाउँछ ?

- ❖ कुनै व्यक्तिको अपुताली खुला भएमा निजको नजिकको देहायको प्राथमिकताक्रमको हकवालाले त्यस्तो अपुताली पाउनेछ। एउटै प्राथमिकताक्रमका एकभन्दा बढी हकवाला भएमा निजहरू सबैले समानरूपमा अपुताली पाउँछन् ।
क. सगोलको पति वा पत्नी,
ख. सगोलको छोरा, छोरी, विधवा बुहारी,
ग. सगोलका बाबु, आमा, सौतेनी आमा, छोरा छोरीतर्फका नाति, नातिनी, नातिनी बुहारी,
घ. भिन्न भएका पति, पत्नी, छोरा, छोरी, बाबु, आमा, सौतेनी आमा,

महिलाको पारिवारिक तथा सम्पतिसम्बन्धी अधिकारको जानकारी पुस्तिका

ड. भिन्न भएका छोरातर्फका नाति, नातिनी,
च. भिन्न भएका बाजे, बज्यै,
छ. सगोलका जिजुबाजे, जिजुबज्यै, दाजु, भाइ, दिदी, बहिनी,
विधवा भाउजू वा भाइ बुहारी
ज. सगोलका काका, काकी, भतिजा, भतिजी,
भ. भिन्न भएका दाजु, भाइ, दिदी, बहिनी, विधवा भाउजू वा
भाइ बुहारी ।

- ❖ आफ्नो अंश लिई टाढाको कुनै हकवालसँग बसेको अवस्थामा
सँगै बस्ने हकवालाले अपुताली पाउँछन् ।
- ❖ स्याहार सम्भार टाढाको हकवाला वा अन्य व्यक्तिले गरेको भए
त्यस्तो अपुताली त्यसरी स्याहार सम्भार गर्नेले पाउँछन् ।

४. अपुताली सम्बन्धमा कहिले र कहाँ नालिस दिन सकिन्छ ?

- ❖ अपुताली खुला भएको मितिले तीन वर्षभित्र जिल्ला अदालतमा
नालिस गर्न सकिन्छ ।

५. महिलाको पारिवारिक तथा सम्पत्ति सम्बन्धित अधिकार कुन कुन कानूनमा उल्लेख छ ?

- ❖ नेपालको संविधान
- ❖ मुलुकी देवानी संहिता, २०७४

सम्पर्क ठेगाना:

सर्वोच्च अदालत
न्यायमा पहुँच आयोग
रामशाहपथ, काठमाडौं नेपाल ।

फोन नं. : ०१-४२००७५५, ०१-४२००७२५
ईमेल : a2jc@supremecourt.gov.np
वेबसाइट : www.supremecourt.gov.np

सर्वोच्च अदालत
न्यायमा पहुँच आयोग
रामशाहपथ, काठमाडौं
२०७६